

Gregor POBEŽIN | *VIRTUS INCERTA*
– VPRAŠANJE O
SALUSTIJEVIH VIRIH V
PROLOGU V *KATILINOV*
ŽAROTI

Izvleček

Namen tega kratkega preglednega članka je ponuditi vpogled v razpravo o tem, ali je Salustij pri oblikovanju svojih moralnih kategorij uporabljal grške vire, ali se je naslanjal na rimsko tradicijo; poleg pregleda temeljne literature, relevantne za to razpravo, prispevek odpira tudi nekaj vprašanj glede Salustijevih moralnih konceptov.

Abstract

The aim of the following brief survey is to offer an insight into the debate whether Sallust's formation of moral categories was influenced by Greek sources or by Roman tradition. In addition to an overview of the most important relevant literature, some questions concerning Sallust's moral concepts are raised as well.

Pričujoči prispevek ponuja vpogled v živahno razpravo o virih, na katere se je morebiti naslanjal Salustij pri oblikovanju temeljnih idejnih premis za svoje delo *Katilinova zarota* (*Bellum Catilinae*), ki poteka vsaj odkar ji je zagon dal Cortius,¹ ki je za pomemben temelj Salustijevega idejnega sveta štel Platona, k čemur so se, kot bomo pokazali v nadaljevanju, nagibali še številni drugi preučevalci Salustija in njegovih del.

Možni viri, na katere bi se bil Salustij lahko naslanjal ob oblikovanju ključnih misli v prologu in ki nato obvladujejo celotno vsebinsko strukturo,² so, če se ozremo po množici zagovornikov različnih teorij, vsaj tako številni kot sami preučevalci Salustija in njegovih del in – tako

¹ Izdaja Salustijevih del, ki jo je l. 1724 v Leipzigu oskrbel Gottlieb Cortius, je dolgo veljala za daleč najboljšo: *C. Crispi Sallustii quae extant, item epistolae de republica ordinanda; declamatio in Ciceronem et Pseudo-Ciceronis in Sallustium; nec non Jul. Exsuperantius de bellis civilibus, ac Porcius Latro in Catilinam.* (ed. Gottlieb Cortius), Leipzig 1724. Izdaja je doživela mnogo ponatisov; ponatis iz leta 1737 je na voljo tudi pri nas.

² Avtorjevo osnovno izhodišče, ki sicer za pisanje tega preglednega članka ni bistveno, je, da so Salustijevi prologi, čeprav se zdijo na prvi pogled – torej v zgolj literarnem smislu vsebinske povezave na gradivo celotnega dela – preveč splošni in si zato v določenem smislu zaslužijo Kvintilijanovo kritiko (gl. zgoraj), v resnici neločljivo zvezani s strukturo celotnega dela zlasti preko etičnih in moralnih konceptov, predvsem *virtus* in *gloria*.

se zdi – tudi nezdržljivi. Namen tega prispevka, ki ne želi in ne more preseči formata preglednega članka, vsekakor ni razširiti razpravo na vprašanje, kateri od doslej predlaganih virov je Salustiju vsebinsko najbližje, poleg tega pa se pisec tega prispevka pridružuje oceni, da se je pri iskanju virov in njihovega vpliva na Salustija smiselno omejiti na bistveno in da je pripisovanje marsikaterega »vpliva« temu ali onemu »viru« tako rekoč postranskega pomena.³ Vendar pa je treba uvodoma vseeno opozoriti, da je pri tako široki razpravi in pri množici predlaganih virov, ki skoraj onemogoča, da bi se odločili vsaj za ožji izbor posameznih pogledov na to vprašanje, pri ukvarjanju s tem problemom, če naj ga tako imenujemo, vsekakor potrebna zadržanost.

Velik del razprav o tem, na katere literarne vire se je Salustij naslonil pri oblikovanju svojih etičnih izhodišč, se je, to je treba posebej izpostaviti, osredotočil na prologe v obeh Salustijevih delih, pri čemer se skoraj ne moremo upreti hudomušnemu pomisleku, ali jih ni morda bistveno zaznamovala Kvintilijanova trditev, da Salustijevi prologi niso zadostno povezani z zgodovinsko materijo preostalega dela: *Quos secutus videlicet C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilinae nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.*⁴ Ta Kvintilijanova trditev, ki jo lahko dojemamo zgolj kot izraz literarnega kriticizma,⁵ seveda lahko služi za izhodišče celi vrsti vprašanj, od katerih je res najpomembnejše to, koliko so prologi v Salustijevih delih strukturno povezani z vsebino celotnega dela,⁶ si zasluži poglobljeno in obširnejšo razpravo v posebnem prispevku, vendar se bomo zgolj za potrebe tega kratkega prispevka tudi mi omejili zlasti na prvi in drugi odstavek prologa v *Katilinovi zaroti*, v katerih so izpostavljeni nekateri ključni pojmi, ki opozarjajo na vpliv drugih avtorjev.

Izrazit dualizem v prvem odstavku prologa v *Katilinovi zaroti*, ki se naslanja na primerjavo med človekom in ostalimi bitji (Cat. 1.1: *Omnnes*

³ Syme 2002, 241.

⁴ Quint. Inst. 3,8,9.

⁵ Tiffou 1974, 18.

⁶ Kot primer razlage, ki jo avtor tega prispevka šteje za zgrešeno, namreč, da so Salustijevi prologi zgolj pojasnilo o izbiri historičnega gradiva, naj navedemo članek A. D. Leemana *Sallust's Prologe und seine Auffassung von der Historiographie. Das Catilina Proömium*. Mnemosyne 7 (1954) 323–339. Podobnega mnenja je Laistner, ki meni, da so Salustijevi prologi zgolj zbirka *topoi*, ki za samo delo nimajo nobenega pravega pomena, saj zlasti antiteze med koncepti etične narave, kot so *luxuria*, *avaritia*, *superbia* ipd. v Salustijevem času niso bile nič novega (Laistner 1947, 171). To seveda drži, vendar iz tega ne moremo izpeljati sklepa, da njegovi prologi zaradi tega nimajo prave teže za celotno strukturo njegovih del. Enako nemogoča je misel, da bi Salustij svoj prolog sestavil *d'une habitude* – po skoraj »modni« zapovedi svojega časa, kakor meni G. Boissier v svojem članku *Les prologues de Salluste*, Journal de des Savants 1903, 59-60.

homines, qui sese student praestare ceteris animalibus ...) vsekakor omogoča sklep, da se je Salustij pri oblikovanju teh misli med drugim naslonil na Platona, na kar je, kot smo že povedali, opozoril že Cortius; vsekakor je mogoče potegniti jasne vzporednice s Platonovimi mislimi v različnih delih (mdr. *Rep.* 586a, *Phaed.* 80a). Med pomembne zagovornike teorije o Platonovem vplivu sodi F. Egermann (*Die Proömien zu den Werken des Sallust*, SAWW 214,3, 1932), podobnega mnenja je S. Pantzerhielm-Thomas (*The Prologues of Sallust*, SO 15/16 (1936), 140-162), ki sicer meni, da Salustijeve misli v prologih reflektirajo Platonove ideje, da pa so le-te do njega prišle zgolj posredno. Temu vsekakor lahko pritrdimo, saj se v resnici zdi le malo verjetno, da bi se Salustij zgledoval po enem samem viru – Platonu – ne pa črpal iz tradicije dotedanje etične teorije. Tudi E. Bolaffi (*I proemi delle monografie di Sallustio*, Athenaeum 16 (1938), 128–157) je opazal Platonov vpliv na Salustija, čeprav s pridržkom, da njegove misli do Salustija niso mogle prodreti izolirane, temveč so podčrtane z močno prisotnostjo idej, ki kažejo vpliv stoikov. Obenem moramo vsekakor opozoriti, da idejo o duhovni premoči človeka nad ostalimi bitji, kakršna se zrcali v Salustijevem prologu, najdemo jasno izraženo tudi pri Izokratu (*Paneg.* 48) in Ksenofontu (*Mem.* 1.4.14).

Za drugi pomemben vir pri različnih avtorjih velja Pozejdonij; zagovornikov teorije o njegovem vplivu na Salustija je več, kot bi jih bilo smiselno omeniti, zato naj navedemo predvsem pomembnejše, med njimi vsekakor C. Wachsmutha (*Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig 1895, 657–62), C. Wagnerja (*De Sallustii prooemiorum fontibus* (diss.), Leipzig 1910), W. Gerhäuserja (*Der Protreptikos des Poseidonius*, (diss.), Heidelberg, 1912) in morda najpomembnejšega, W. Schura (*Sallust als Historiker*, Stuttgart 1934). Glede Pozejdonija, ki ga kot možen vir za Salustijevo delo omenja tudi E. Norden (vendar zgolj kot enega možnih virov), pa se že pri Schuru kažejo nekateri pomisleki, saj kot možne vire za Salustijevo delo Schur omenja tudi Polibija in Panajtija.

Zagotovo lahko pristanemo na trditev, da se v Salustijevih prologih zrcali tudi stoiška filozofija, vendar se znova postavlja vprašanje, v kakšni obliki je Salustij te ideje povzemal – neposredno ali presejane skozi dela drugih avtorjev. Težava pri lociranju odmevov Pozejdonijeve filozofije pri Salustiju – ali pri katerem koli drugem rimskem avtorju sploh – je v tem, da moramo njegove misli pogosto rekonstruirati pri drugih avtorjih. Problem, na katerega moramo tako posebej opozoriti, je v tem, da je velika pomanjkljivost vseh različnih pristopov in razlag, ki smo jih našteali zgoraj, da so mnogi avtorji postali žrtev lastnih povsem iskrenih prizadevanj; do svojih zaključkov so namreč prišli po bolj ali manj enaki in bolj ali manj zanesljivi metodi izbiranja posameznih

odlomkov, katerih destilacija je mnogokrat pokazala natanko tisto, kar so iskali že od vsega začetka.

Pomembna kategorija, ki morda lahko služi kot orientacijska točka za iskanje Pozejdonijevega vpliva na Salustija, je Salustijevo pozicioniranje in način obravnavanja koncepta *gloria* kot vrednote, povezane z nesmrtnostjo duše,⁷ ki mu je v svojem prologu v *Katilinovi zaroti* dal poseben pomen (Cat. 1.3: *Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere* ...), saj ga obravnava kot rezultat tistih človekovih prizadevanj, ki so najbolj oddaljena od zmožnosti drugih bitij.

Velik problem iskanja Salustijevih grških vzornikov je, kot so opozorili različni avtorji, med njimi denimo Syme,⁸ da se pri tem odločno zmanjšuje pomen dotedanje rimske tradicije, ki je na žalost sicer težko določljiva, vendar ne zanemarljiva. Zlasti Salustijevo obravnavanje vsebinsko težko opredeljive *virtus* nas sili, da poiščemo redke oprijemljive točke med rimskimi avtorji pred Salustijem, na podlagi katerih lahko definiramo rimski odnos do *virtus*. Pri Eniju, denimo, najdemo misel *melius est virtute ius: nam saepe virtutem mali nanciscuntur*,⁹ ki omogoča domnevo, da – če že ne gre za bolj ali manj posrečen prevedek grškega izraza ἀρετή – gre za enačenje *virtus* z grškim izrazom ἀνδρεία, torej s pogumom. Pri Plavtu najdemo hudomušno misel, ko *virtus* opredeljuje kot *quae domi duellique male fecisti*,¹⁰ kar seveda dopušča jasno (nasprotno) definicijo, da gre v ožjem smislu za (odlična) dejanja v vojni, ki krasijo posameznika – ta moment najdemo pri Katonu: *Sed idem benefactum, quo in loco ponas, nimium interest. Leonidas Laco quidem simile apud Thermopylas fecit, propter eius virtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam praecipuam claritudinis inclitissimae decoravere monumentis, signis, statuīs, elogiis, historiis aliisque rebus; gratissimum id eius factum habuere* (Origines fr. 83).¹¹ Temu se zelo jasno približa tudi Salustij, ki v svojem prologu v *Katilinovi zaroti* postavlja vprašanje *Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet* (Cat. 1.5). V širšem smislu *virtus* tudi pri starejših piscih – spet se lahko ozremo k Plavtu – predstavlja preprosto pravilen način ravnanja.¹²

⁷ Tiffou 1974, 82.

⁸ Syme 2002, 242.

⁹ *Hectoris lytra* 155–156.

¹⁰ *Asin.* 558.

¹¹ Tudi tu nam ne more uiti povsem jasna asociacija kategorij *virtus* in *gloria* (... *propter eius virtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam ... decoravere monumentis* ...), ki je opazna tudi v Salustijevem prologu: *Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere* ... (Cat. 1.3).

¹² Plaut. *Trin.* 335ss: *Edepol hominem praemandatum ferme familiariter, qui quidem nusquam per virtutem rem confregit, atque eget; nil moror eum tibi esse amicum cum eius modi virtutibus.*

Vse to torej omogoča sklep, da Salustijeve etične kategorije niso zgolj kalk vrednot, ki so bile na voljo iz grških virov, temveč je v svojem prologu odprl prostor za razvoj lastnega, povsem otipljivega koncepta *virtus* na osnovi starega aristokratskega ideala, ta koncept pa je pot do vrednot, kot sta *gloria* in *memoria*. Prav tak moment najdemo med drugim v Katilinovem vprašanju, namenjenem sozarotnikom: *Nonne emori per virtutem praestat quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere?* (Cat. 20.9)¹³

Precejšnje razlike v izsledkih, ki bistveno zaznamujejo celotno razpravo o Salustijevih morebitnih virih, nas navezujejo na sklep, da moramo biti do kontrastivne metode, ki omogoča tako različne zaključke, nezaupljivi¹⁴ in da velja vplive različnih – grških in rimskih – avtorjev upoštevati kot odmeve v Salustijevem delu, ne pa nujno kot primarne vire. Pri tem velja opozoriti na ugotovitev, da so bile ideje, ki jih je Salustij izkazal v svojem delu, v njegovem času močno razširjene in jih je mogoče najti tudi pri drugih avtorjih, kar lahko med drugim opazimo tudi pri Ciceronu.¹⁵ Delno torej lahko celo pritrdimo mnenju, da so bile ideje grških avtorjev, ki jih je Salustij tako ali drugače uporabil, splošno razširjeni *topoi*, ki bi si jih lahko za potrebe svojega dela prisvojil kateri koli govornik ali filozof.¹⁶ Te ideje brez dvoma prispevajo k specifičnemu okolju, ki ga je ustvaril za lastno konstrukcijo temeljnega koncepta, namreč *virtus*, ki v ključnih odlomkih bistveno zaznamuje strukturo celotne *Katilinove zarote*, poleg tega pa ji lahko v enaki obliki sledimo še v kasnejšem delu *Vojna z Jugarto*.

Eno od temeljnih vprašanj razprave o Salustijevih virih, na katerega ta prispevek ne ponuja dokončnega odgovora, je, ali imajo Salustijeve moralne kategorije za delo kot celoto poseben pomen, ali pa gre zgolj za retorični princip nagovarjanja bralca v prologu, ki je bolj značilen za epidejktično govorništvo. Ta razprava, ki še ni potihnila, se je v številnih delih priznanih preučevalcev rimskega zgodovinopisja mestoma približala različnim skrajnim interpretacijam, ki pri uporabi sekundarne literature na to temo narekujejo vsaj enako previdnost kot tedaj, ko segamo *ad fontes*. Vprašanje, ki ga obenem odpira pričujoči pregledni članek, je, s kolikšno gotovostjo lahko v Salustijevem delu sledimo grškim moralnim in etičnim kategorijam zlasti filozofa Pozejdonija in s kolikšno gotovostjo lahko pri Salustijevem moralnem in etičnem

¹³ Prav tak moment tudi v *Hist.* 1.55.15: *Estne viris reliqui aliud quam solvere iniuriam aut mori per virtutem?*

¹⁴ La Penna 1968, 36.

¹⁵ Pöschl 1970, 259.

¹⁶ Laistner 1977, 52.

naziranju ugotavljamo njegovo utemeljenost na starem, aristokratskem idealu rimske *virtus*.

LITERATURA

- E. BOLAFFI, *I proemi delle monografie di Sallustio*. Athenaeum 16 (1938), 128–157.
- F. EGERMANN, *Die Proömien zu den Werken des Sallust*. SAWW 214,3, 1932.
- W. GERHAUSSER, *Der Protreptikos des Poseidonius* (diss.). Heidelberg, 1912.
- M. L. W. LAISTNER, *The Greater Roman Historians*. Berkeley, Los Angeles, London, 1977.
- A. D. LEEMAN, *Sallust's Prologe und seine Auffassung von der Historiographie. Das Catilina Proömium*. Mnemosyne 7 (1954) 323–339.
- S. PANTZERHIELM-THOMAS, *The Prologues of Sallust*. SO 15/16 (1936), 140-162.
- A. LA PENNA, *Sallustio e la rivoluzione romana*. Milano 1968.
- V. PÖSCHL, *Zum Anfang von Sallusts Catilina*. Forschungen zur Römischen Literatur 1970, 254–261.
- W. SCHUR, *Sallust als Historiker*. Stuttgart 1934.
- R. SYME, *Sallust*. Berkeley, Los Angeles, London 2002.
- E. TIFFOU, *Essai sur la pensee morale de Salluste a la lumiere de ses prologues*. Paris 1974.
- C. WACHSMUTHA, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*. Leipzig 1895, 657–62.
- C. WAGNER, *De Sallustii proemiorum fontibus* (diss.). Leipzig, 1910.

Naslov:

Gregor Pobežin

Obirska 13

SI-1000 Ljubljana

e-mail: gregor.pobezin@guest.arnes.si